

Sveriges väg bortom de transformativa avtalen – analys och förslag till strategisk inriktning

Arbetsgruppen Bortom transformativa avtal

Oktober 2023

Innehåll

Förord.....	3
Sammanfattning.....	4
Varför en strategisk inriktning bortom transformativa avtal?	5
Arbetet med öppen tillgång är bara delvis framgångsrikt	5
En arbetsgrupp bortom transformativa avtal	6
Arbetsprocessens olika delar	7
En strategisk inriktning för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer.....	7
Analys av läge och förutsättningar	7
Principer och utgångspunkter för Sveriges agerande	8
Genomförande	9
Förhandlingar med förlagen.....	9
Komplementära och stödjande insatser	9
Kommunikation till forskare och lärosäten	10
Vägen framåt.....	10
Appendix 1. Gruppens arbetsprocess	11
Appendix 2. Omvärldsfaktorer att beakta	12
Nationellt.....	12
Internationellt	12
Översyn av upphovsrätten inom EU – riktat mot öppen tillgång.....	14
Strategier för att bibehålla upphovsrätter	14
Pågående utredning om upphovsrätt	15

Författarna svarar helt och hållet för analys, slutsatser och förslag.

Förord

Arbetet med att främja öppen tillgång till vetenskapliga publikationer har gått framåt och Sverige är ett av de länder i världen som nått längst. Samtidigt har kostnaderna ökat och omställningen på systemnivå varit blygsam. Det finns tydliga indikationer på risken för att vi ska fastna i en permanent transformation som gynnar de stora kommersiella tidskriftsförlagen.

För att skapa underlag för hur omställningen till öppen tillgång bäst kan drivas vidare beslöt SUHF 2021 att sammankalla en arbetsgrupp bortom transformativa avtal med representanter för forskare, lärosäten, finansärer och förhandlare från Bibsamkonsortiet för att utarbeta en strategi för hur Sverige och mer specifikt Bibsamkonsortiet i sina förhandlingar med förlagen ska arbeta efter under kommande år.

Denna rapport baseras på bedömningar och slutsatser som gruppen arbetade fram och enades kring vid ett slutligt möte den 22 september 2022. Texten har utarbetats av en skrivargrupp bestående av Olle Lundberg, Forte och Katarina Wiberg, Kungliga biblioteket, med stöd av en referensgrupp bestående av Anna Lundén, Kungliga biblioteket samt Wilhelm Widmark, Stockholms universitetsbibliotek, båda från Bibsamkonsortiets styrgrupp. Skrivargruppen har utgått från de slutsatser arbetsgruppen landade i men har även tagit hänsyn till de omvärldsförändringar som skett därefter.

Astrid Söderbergh Widding

Rektor Stockholms universitet och ordförande för arbetsgruppen

Sammanfattning

Arbetsgruppen Bortom transformativa avtal har haft till uppgift att ta fram förslag på en strategi för arbetet med övergången från de transformativa avtalen till ett system som både stimulerar den fortsatta övergången till ett helt öppet publiceringssystem och är ekonomiskt hållbart. Baserat på gruppens kunskapsinhämtning och diskussioner kring olika handlingsalternativ lämnas ett antal rekommendationer.

Gruppen menar att det är centralt att kontrollen för vetenskaplig publicering ligger i forskarvärlden, men även att kostnaderna för publicering bör minska. Huvudrekommendationen från gruppen är därför att Bibsamkonsortiet senast från 2026 inte bör teckna avtal för läsning och publicering i så kallade hybridtidsskrifter utan enbart avtala om publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter.

För att detta ställningstagande ska vara möjligt att driva i förhandlingar med förlag och implementeras i praktiken behöver ett arbete med olika komplementära och stödjande strategiska insatser och åtgärder också genomföras. Dessa inkluderar:

- Att teckna avtal med förlag som enbart publicerar öppet tillgängliga tidskrifter.
- Att tillhandahålla en nationell oberoende publiceringsplattform.
- Att förbättra möjligheterna att migrera forskarägda tidskrifter från traditionella förlag till andra plattformar.
- Att fortsatt arbeta med upphovsrätsfrågor kopplat till öppen tillgång.

Gruppen konstaterade även att det i forskarsamhället kan behövas en bättre förståelse för vilka fördelar en förändring av befintliga publiceringspraktiker kan medföra, och att kommunikation och förankring med både lärosäten och forskarsamhället blir en viktig del av arbetet.

Dessa rekommendationer ger förhoppningsvis lärosätenas ledningar och Bibsamkonsortiets styrgrupp stöd för de strategiska vägval som bör göras i kommande förhandlingar med de stora förlagen, liksom för de stödjande åtgärder som gruppen menar behövs.

Varför en strategisk inriktning bortom transformativa avtal?

Vetenskapliga publiceringar är en del av den öppna dialog och diskussion kring teorier, metoder och resultat inom forskningen som utgör en grundläggande del av det vetenskapliga förhållningssättet. Att via publiceringar öppet redovisa idéer och resultat för att få dessa granskade och debatterade skapar möjligheter för diskussioner över såväl tid som rum.

Publiceringssystemet har dock utvecklats till att ha flera funktioner, inte minst som ett sätt att mäta och värdera meriteringen hos enskilda forskare, forskargrupper och institutioner. I takt med en ständigt ökande volym av publicerade vetenskapliga artiklar har både behovet av och fokus på bibliometriska mått ökat. Större forskningsvolymerna har också drivit på (och möjliggjorts genom) expansionen av antalet tidskrifter i världen. Samtidigt är vinstmarginalerna för förlagen mycket höga tack vare deras oligopolställning och möjlighet till prissättning utifrån upplevd prestige.

Det nuvarande publiceringssystemet har därför flera påtagliga brister som påverkar forskningen negativt på individuell nivå (forskaren) men kanske främst på systemnivå (lärosäten och forskningsfinansiering i Sverige och globalt). Två grundproblem kan identifieras. Det första är att prenumeration på och publicering i vetenskapliga tidskrifter är dyrt, och kostnaderna ökar. Detta utgör en kostnad för det svenska akademiska systemet i storleksordningen 738 miljoner (2022)¹, medel som skulle kunna användas mer effektivt. Med tanke på att det är lärosätenas forskare som skapar innehållet i vetenskapliga tidskrifter och dessutom sköter arbetet med sakkunniggranskning och redaktioner blir de höga kostnaderna för att läsa och publicera än mer anmärkningsvärda. Till detta kan läggas att förlagens affärsmodell bygger på att forskare överlåter rättigheterna till sitt eget arbete, trots att det i många fall bekostas med allmänna medel.

Arbetet med öppen tillgång är bara delvis framgångsrikt

Det nationella arbetet med öppen tillgång till vetenskapliga publikationer har under de senaste åren haft ett tydligt fokus på att teckna läs- och publiceringsavtal med de vetenskapliga förlagen (så kallade transformativa avtal, TA) för att uppnå regeringens målbild om omedelbar öppen tillgång till resultat från all offentligt finansierad forskning med verkan från 2021. Transformationen mot öppen vetenskap är inledd, och i synnerhet i Sverige har arbetet varit framgångsrikt eftersom vi tecknat transformativa avtal med de flesta stora förlag vilket gett svenska forskare möjlighet att publicera med öppen tillgång också i prenumerationsbaserade tidskrifter. Under 2022 var 70 procent av alla artiklar i vetenskapliga tidskrifter med minst en författare från ett svenskt lärosäte öppet tillgängliga.² En stor del är tack vare de transformativa avtalen³ som i huvudsak täcker publiceringen i prenumerationsbaserade hybrid-tidskrifter, dvs den enskilda artikeln blir öppet tillgänglig men tidskriften som helhet finns endast tillgänglig för de som har tecknat en prenumeration. Av de omedelbart öppet tillgängliga artiklarna 2022 publicerades lika stor andel i hybrid-tidskrifter som i helt öppet tillgängliga tidskrifter, 35 procenten vardera. Avtalen med förlag som endast har helt

¹ Utgifter för vetenskaplig publicering: <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/utgifter-for-vetenskaplig-publicering.html>

² Öppen tillgång i siffror (publicerad 30 juni 2023): <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/oppen-tillgang/oppen-tillgang-i-siffror.html>.

³ De transformativa avtalen gäller endast för de artiklar där den som är korresponderande författare ("corresponding author") är verksam vid en svensk organisation som är med i det aktuella avtalet. Andelen öppet tillgängliga artiklar är också högre i denna grupp av artiklar (drygt 80 %).

öppna tidskrifter stod för 15 procent av de totala kostnaderna för de läs- och publiceringsavtal som tecknas via Bibsamkonsortiet.⁴

Den här typen av transformativa avtal tecknades med önskan om att förlagen skulle omvandla fler av, och till slut alla, sina tidskrifter till helt öppet tillgängliga tidskrifter. Men så har inte skett, vilket en nyligen genomförd analys av transformativa tidskrifter visar – endast 1 % (26 tidskrifter) av cOAlition S program för transformativa tidskrifter (2 326 titlar) har blivit helt öppet tillgängliga.⁵

Förlagen arbetar aktivt för att få inkomster från både prenumerationer och publiceringar, och ser därför gärna denna typ av avtal som en långsiktig lösning (dvs. så lång tid det tar för alla världens länder att gå över till öppen tillgång). I Sverige har vi därmed ett påtagligt dilemma. Vi har kommit långt i omställningen till öppen tillgång, men omställningen till ett öppet publiceringssystem globalt går mycket långsamt. Kostnaderna ökar, vilket är kännbart inte minst för forskningsintensiva lärosäten, men även för forskningsfinansiärerna. Vissa forskare driver på för förändrade publiceringssystem, liksom för ändrade meriteringssystem. Samtidigt är många forskare oroliga för hur sådana förändringar ska påverka meritering och konkurrenskraft på kort sikt

Det finns en stor rörelse internationellt för att åstadkomma öppen vetenskap generellt och i synnerhet öppen publicering eftersom behoven av en mer öppen vetenskap delas av alla länder⁶. Trots detta löper vi en stor risk att fastna i en permanent transformation som dessutom bidrar till ökande kostnader. På den europeiska och globala nivån har de transformativa avtalen många gånger utgjort inledningen på ett arbete med att över huvud taget arbeta mer systematiskt med förhandlingar med förlagen på ett sätt som Sverige gjort under lång tid.

Sverige ligger således långt framme när det gäller öppet tillgängliga publikationer. Samtidigt behöver vi från svensk sida hitta en ny strategisk inriktning för arbetet med öppen publicering. Även om vi självfallet måste kalibrera våra åtgärder mot omvärlden behöver vi redan nu hitta vägar framåt för att behålla och helst höja andelen öppet tillgängliga publikationer utan att fastna i de kostnadsdrivande transformativa avtalen. De kommande åren är därvid avgörande, eftersom Sverige såväl som EU redan kräver omedelbar öppen tillgång, cOAlitionS och de finansiärer som är knutna dit har satt 2024 som slutåret för att genomföra omställningen till öppen tillgång, och USA kräver öppen tillgång från och med 2026.

En arbetsgrupp bortom transformativa avtal

Mot denna bakgrund beslöt därför SUHF 2021 att sammankalla en arbetsgrupp med uppgift att ge förslag på Sveriges väg bortom de transformativa avtalen (BTA-gruppen), med representanter för forskare, lärosäten, finansiärer och förhandlare från Bibsamkonsortiet för att utarbeta en strategi för hur Sverige, och mer specifikt Bibsamkonsortiet som förhandlar med förlagen, ska arbeta med frågor kring öppen tillgång under kommande år.

Gruppen bestod av Astrid Söderbergh Widding, Stockholms universitet och SUHF (ordf.); Mats Benner, Lunds universitet; Sofie Björling, Vetenskapsrådet; Erik Lindahl, Stockholms universitet; Olle Lundberg, Forte; Anna Lundén, Kungliga biblioteket; Katarina Mcleod, Södertörns högskola och

⁴ Möjlighet till publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter finns i viss utsträckning även i de avtal som Bibsamkonsortiet tecknar med övriga förlag, dvs. de transformativa avtalen.

⁵ Transformative Journals: analysis from the 2022 reports, <https://www.coalition-s.org/blog/transformative-journals-analysis-from-the-2022-reports/>

⁶ UNESCO Recommendation on Open Science, <https://en.unesco.org/science-sustainable-future/open-science/recommendation>

Sveriges unga akademi; Gustav Nilsson, Karolinska institutet; Katarina Wiberg, Kungliga biblioteket (sekr.); samt Wilhelm Widmark, Stockholms universitetsbibliotek.

Arbetsprocessens olika delar

Arbetsprocessen delades in i olika faser för att skapa struktur och möjliggöra en effektiv progression. Fas 1, Förståelse och utforskande, syftade till att ha en gemensam kunskap kring utveckling inom öppen tillgång, både nationellt och internationellt samt insikt och förståelse för de problem och utmaningar som finns i övergången till öppen tillgång. Fas 2, Idégenererande och skapande, där gruppen förväntades formulera vägar framåt som kan leda till en strategi för Bibsamkonsortiets arbete med öppen tillgång framåt, men också för hur det nationella arbetet med öppen tillgång mer generellt ska bedrivas.

BTA-gruppens arbete handlade därmed initialt om att skapa en gemensam förståelse för läge och utveckling inom området, men gradvis alltmer om olika alternativ som växer fram inom forskarvärlden och hur lärosäten och finansörer i andra länder agerar. Avslutningsvis samlades gruppen för en heldagsworkshop där ett antal principer diskuterades och slutsatser formulerades.

En strategisk inriktning för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer

Denna strategiska inriktning ska ligga till grund för de vägval som lärosätena och Bibsamkonsortiet behöver göra, rent konkret rörande vilka krav och röda linjer som tas med in i förhandlingarna med förlagen under kommande år, men också för att peka ut stödande och kompletterande åtgärder för att dessa krav ska kunna ges tyngd.

Analys av läge och förutsättningar

Bibsamkonsortiets tecknande av transformativa avtal (TA) har bidragit till att Sverige har en internationellt sett hög andel vetenskapliga publikationer med öppen tillgång. Att Sverige lyckats bättre än många andra länder beror inte minst på att vi har en lång tradition av samarbete mellan lärosäten med förlagsavtal inom ramen för Bibsamkonsortiet, samt en förankring på lärosätetsnivå i och med SUHF:s förbundsårsamling. I många andra länder är det först med de transformativa avtalen som denna typ av helhetsgrepp kring läs- och publiceringsrättigheter har kommit i bruk, och på många håll är detta fortfarande en fråga som ligger på respektive lärosätesbibliotek.

Samtidigt som vi i Sverige därför jämförelsevis enkelt har kunnat samlas och förhandla samlat med förlagen och därigenom höjt den svenska andelen vetenskapliga publikationer med öppen tillgång kunde BTA-gruppen konstatera att publiceringssystemet globalt sett förändras mycket långsamt. De stora förlagen har anpassat sig till praktiken och retoriken kring öppen tillgång, men agerar för att få intäkter såväl från prenumerationer som TA. För vissa förlag är det till och med så att man startar fler tidskrifter bakom betalvägg än man transformerar prenumerationbaserade tidskrifter till öppna tidskrifter. De transformativa avtalen har globalt sett sannolikt varit för få för att skapa ett tillräckligt stort tryck på reell förändring.

Givet hur de stora förlagen agerar är det heller inte konstigt att kostnaderna ökar, samtidigt som transformationen på systemnivå går alldeles för långsamt. BTA-gruppen kan också konstatera att såväl medvetenhet om utvecklingen som olika alternativ till traditionell publicering nu växer fram. Alternativen inkluderar förlag som endast ger ut öppet tillgängliga tidskrifter, men även några traditionella förlag som aktivt arbetar för att förändra sin affärsmodell. Dessutom växer helt nya sätt att kommunicera resultat från forskning fram, exempelvis olika former av publiceringsplattformar

och preprint-repositorier. Inte minst under pandemin accelererade dessa nya sätt att dela resultat och kommunicera forskare emellan och gentemot omvärlden.

Under BTA-gruppens diskussioner framkom dock tydligt att det finns påtagliga skillnader mellan olika vetenskapliga discipliner och forskningsfält om vad som är rimliga publiceringsmodeller, men också hur man ser på den vetenskapliga granskningsprocessen och vad som är ett bra sätt att organisera denna.

Det blev därför tydligt i gruppens diskussioner att en strategisk inriktning för öppen tillgång bortom de transformativa avtalen å ena sidan behöver ha som mål att återta kontrollen över den vetenskapliga publiceringen till forskarsamhället och att bromsa kostnadsökningarna, men å andra sidan att detta behöver göras på ett sätt som är neutralt i förhållande till olika vetenskapliga discipliner och forskningsfält. Att vetenskapliga publikationer ska vara öppet tillgängliga är både en självklar del av den öppna diskussion som präglar det vetenskapliga arbetssättet och ett krav på forskningen från politik och beslutsfattare i såväl Sverige som EU och USA. Hur vetenskapliga publikationer ska bli öppet tillgängliga behöver dock anpassas till olika discipliners och forskningsfälts normer och arbetssätt, vilket kräver pluralism i publiceringssystemets utformning.

Principer och utgångspunkter för Sveriges agerande

Med utgångspunkt i de analyser och ställningstaganden som BTA-gruppens diskussioner mynnade ut i landade gruppen i några övergripande strategiska rekommendationer som Bibsamkonsortiet bör utgå från i det fortsatta förhandlingsarbetet med förlag, men också för samtalen mellan olika aktörer inom Sverige. Det framhölls i gruppens diskussioner att en ambition bör vara att i största möjliga mån hantera kostnader för akademisk läsning och publicering på nationell nivå, i samarbete mellan lärosäten, finansörer och Kungliga biblioteket, dvs inom ramen för Bibsamkonsortiet. Övergripande mål för det strategiska arbetet som lyftes är att återta kontroll över publicering, att minska kostnader för publicering, samt att verka för pluralism inom publiceringssystemet.

En viktig aspekt är behovet av fortsatt internationellt samarbete. Möjligheterna att förhandla framgångsrikt med de stora internationella förlagen ökar om olika länder och organisationer agerar samfällt. Här kan noteras att USA:s regering beslutat att kräva omedelbart öppen tillgång till publikationer som tillkommit med offentlig finansiering från den 1 januari 2026. Inom cOAlitionS har man beslutat att i princip sluta att stödja TA efter 31 december 2024, om det inte finns en nationell strategi som pekar på TA som ett viktigt instrument⁷.

Gruppens rekommendation rörande den grundläggande strategiska inriktningen för arbetet med öppen tillgång är:

- **Bibsamkonsortiet bör primärt *inte* teckna avtal för läsning och publicering i så kallade hybridtidsskrifter (dvs bör inte fortsätta att teckna TA), utan enbart avtala om publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter. Detta förhållningssätt bör appliceras senast 2026, och gälla alla helt öppna tidskrifter, oavsett förlag.**

För att detta ställningstagande ska vara möjligt att driva i förhandlingar med förlag och implementeras i praktiken behöver ett arbete med olika komplementära och stödjande strategiska insatser och åtgärder också genomföras. Detta kan inkludera:

- **Avtal med förlag som enbart publicerar öppet tillgängliga tidskrifter bör utvecklas (dels förhandla avtal med fler förlag, dels omförhandla befintliga avtal). Avtal bör utformas så**

⁷ Se vidare Appendix 2 för en översikt av viktiga omvärldsfaktorer som påverkar också det svenska agerandet.

att de inte leder till vinstmaximering genom stora publiceringsvolymerna och det är viktigt att sådana avtal inte utformas så att det stimulerar okontrollerad tillväxt av antalet tidskrifter, utan snarare till omvandling av existerande tidskrifter.

- Tillhandahålla en nationell oberoende publiceringsplattform som även innehåller sakkunniggranskning av publicerade artiklar. En möjlig väg skulle kunna vara att ansluta sig till EU:s plattform Open Research Europe (ORE).
- Möjligheterna att migrera forskarägda tidskrifter från traditionella förlag till andra plattformar bör utökas och uppmuntras. Detta förekommer i viss mån, både på lärosätetsnivå och nationellt, men såväl kunskaper som incitament och olika stödstrukturer behöver förstärkas, såsom administrativ och redaktionell service.
- Ett fortsatt arbete med upphovsrätsfrågorna för öppen tillgång är viktigt, men är beroende av utvecklingen inom upphovsrättsområdet på internationell nivå, i huvudsak inom EU. Flera europeiska lärosäten har infört lokala policyer⁸ kring forskares rätt att sprida sitt verk öppet trots formell överlåtelse av rättigheter till förlag/utgivare. Möjligen kan svenska lärosäten uppmuntras att undersöka möjligheterna att införa liknande policyer.
- Kommunikation och förankring med såväl lärosäten som forskare är centralt, både vad gäller problembilden och åtgärderna. Vetenskaplig publicering handlar trots allt om kulturer och vanor, och en förändring kräver ett aktivt arbete. Öppen tillgång i sig rörer inte längre motstånd, men det finns ett behov av att öka förståelsen för vilka vinster (principiella såväl som ekonomiska) som en förändring av befintliga publiceringsmönster kan innebära. Övergripande handlar det om att återta kontrollen över den vetenskapliga publiceringen och att använda befintliga resurser mer effektivt inom sektorn.

Genomförande

Förhandlingar med förlagen

Slutsatserna av BTA-gruppens arbete har kommunicerats bl.a. på ett seminarium arrangerat av SUHF⁹ och redan kommit till användning i praktiken. Bibsamkonsortiets förhandlingsgrupp har inlett diskussioner med ett par av de största förlagen om behovet av en ny avtalsform bortom de transformativa avtalen med målbilden att endast avtala om publicering som en tjänst som är transparent och rimligt prissatt.

Komplementära och stödjande insatser

Med grunden i ambitionen att i största möjliga mån hantera kostnader för akademisk läsning och publicering nationellt har arbetet inom den partssammansatta gruppen för omdirigering av betalningsströmmar återupptagits under 2023. Gruppen består av representanter för statliga forskningsfinansiärer och Bibsamkonsortiets styrgrupp. Ett principbeslut har fattats om att finansiärerna gemensamt ska finansiera svenska forskares publicering hos förlag som endast ger ut öppet tillgängliga tidskrifter. Omfattning, tidsplan och eventuella avgränsningar diskuteras vidare, men ett första steg mot en ny fördelningsmodell kommer troligen att vara på plats under 2024.

⁸ Så kallad "rights retention strategy" eller "rights retention policy". Se appendix 2.

⁹ Lärosätenas omställning till ett öppet vetenskapligt system – hur går det? SUHF-seminarium bortom transformativa avtal <https://suhf.se/aktiviteter/bortom-transformativa-avtal/>

Diskussioner pågår med EU-kommissionen kring hur ORE ska organiseras och finansieras i framtiden. För närvarande deltar finansörer i dessa diskussioner, men det är angeläget att diskutera denna fråga utifrån ett nationellt perspektiv och därför inom den partssammansatta gruppen.

Kommunikation till forskare och lärosäten

En central punkt blir kommunikation och förankring av såväl problembilden som åtgärderna, inte minst då till forskarvärlden. Det konstaterades att öppen tillgång i sig inte längre roner motstånd, men att det trots allt handlar om kultur- och vaneförändringar som kommer att kräva aktivt arbete för att åstadkomma. Den övergripande parollen handlar om att återta kontrollen, med två tydliga delmoment:

- **Resursanvändning.** I det rådande systemet tas i stort sett alla kostnader av lärosätenas bibliotek och är därmed osynliga för forskarna. I princip kan resurser som idag används för att bekosta läs- och publiceringsrättigheter i de traditionella förlagens tidskrifter användas till att anställa forskande och undervisande personal. Att aktivt bidra till öppen tillgång på andra sätt än via tidskrifter bakom betalväggar hos de traditionella förlagen är således en strategisk fråga som berör alla på varje lärosäte.
- **Ägandet av sitt arbete.** Att det nuvarande systemet bygger på att forskare ger ifrån sig rättigheterna till det egna arbetet (och i vissa fall måste be om lov att använda det i andra sammanhang) är en ordning som både bör och kan förändras. Redan idag rekommenderar såväl lärosäten som finansörer användning av CC-BY-licenser¹⁰.

Vägen framåt

BTA-gruppen har tagit fram förslag till en strategisk inriktning för arbetet med övergången från de transformativa avtalen till ett system som både stimulerar den fortsatta övergången till ett helt öppet publiceringssystem och är ekonomiskt hållbart. Baserat på gruppens kunskapsinhämtning och diskussioner har rekommendationer lämnats som förhoppningsvis ger lärosätenas ledningar och Bibsamkonsortiets styrgrupp stöd för de strategiska vägval som bör göras i kommande förhandlingar.

Gruppen rekommenderar även ett antal komplementära åtgärder för att skapa en pluralism i publiceringslandskapet som syftar till att ge handlingsfrihet i förhandlingar med förlag. Flera av dessa förslag kommer att kräva aktivt engagemang från såväl lärosäten som finansörer och forskarsamhället.

¹⁰ Se <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/oppen-tillgang/creative-commons-for-forskare.html>

Appendix 1. Gruppens arbetsprocess

Fas 1 Förståelse och utforskande

Samsyn och scope

Gruppen fick en genomgång av det dåvarande nuläget kring öppen tillgång till vetenskaplig publicering och diskuterade omfattningen av uppdraget och målbilden.

Alternativa publiceringsvägar: öppna plattformar och öppna infrastrukturer

Presentationer och diskussioner med representanter för European Universities Association (EUA), Open Research Europe (ORE), och SciFree.

Spela schack med förlagen – förhandlingspositioner på en oligopolmarknad

Representanter från tre olika förlag, Elsevier, Cambridge University Press och Frontiers, bjöds in att presentera deras arbete med öppen tillgång samt deras planer och strategier för framtiden.

Internationell kraftsamling och erfarenhetsutbyte

Omvärldsbevakning i form av djupdykning i tre andra europeiska länders utveckling och arbete. Representanter från Norge, Nederländerna och Tyskland bjöds in för presentationer och diskussion.

Genomlysning av policyer för öppen tillgång

Presentation av KB:s genomgång av nuvarande styrdokument för öppen tillgång/öppen vetenskap vid lärosäten och hos forskningsfinansiärer. Diskussion om vad en nationell policy för öppen vetenskap kan innehålla och hur den ska förankras och få genomslag.

Fas 2 Idégenererande och skapande

Bibsamkonsortiets handlingsplan

Genomgång av handlingsplanens olika delar, innebörd och förväntad målbild.

Internationell utblick I

Inbjudna gäster presenterade pågående arbete:

European University Association (EUA): "EUA Open Science Agenda"

cOAlition S: "Plan S timetable and alternative publishing"

Universitetet i Tromsø (UiT): "Rights Retention Strategy at the University of Tromsø"

Efterföljande diskussion om gemensamma utmaningar och möjliga vägar framåt.

Rådsslutsatser

Gruppen inbjöds att komma med synpunkter på formulering av de rådsslutsatser kring vetenskaplig publicering som förhandlats och beslutats av EU i maj 2023.

Internationell utblick II

Möte med arbetsgruppen "Transitional Agreements Oversight Group" inom det brittiska konsortiet, Jisc, som arbetar med liknande frågeställningar och utmaningar.

Avslutande workshop

I september 2022 genomförde gruppen en workshop för att diskutera ett antal möjliga scenarier. Workshopen ledde fram till ett antal ställningstaganden som presenteras under avsnittet "Principer och utgångspunkter för Sveriges agerande"

Appendix 2. Omvärldsfaktorer att beakta

I diskussionerna inom BTA-gruppen lyftes en rad teman som på ett eller annat sätt är kopplade till publicering och öppen tillgång, exempelvis meriteringssystemet och upphovsrätten. Flera av dessa frågor hanteras inom ramen för pågående processer av olika slag och kan inte lösas inom BTA-gruppens uppdrag. I det fortsatta arbetet med öppen tillgång finns dock ett behov av medvetenhet om hur dessa olika processer framskrider och påverkar varandra. Nedan listas några av de mer centrala processerna av detta slag.

Nationellt

SUHF:s färdplan och vägledning för öppen vetenskap

SUHF:s nationella färdplan¹¹ och vägledning¹² för öppen vetenskap syftar till att tydliggöra lärosätenas ansvar och de åtgärder som behövs för att påskynda arbetet med öppen tillgång till forskningsdata och forskningsresultat. Målsättningen är att skapa förbättrade möjligheter för lärosätena och andra berörda aktörer att samordna sig i frågor av gemensam karaktär, uppmuntra till utökad samverkan och gemensamt skapa förutsättningar för att forskare vid svenska lärosäten, oberoende av lärosätetstillhörighet, har likartade möjligheter till tjänster och stöd i övergången till ett öppet vetenskapssystem.

Nationella riktlinjer för öppen vetenskap

I juni 2022 fick KB ett uppdrag om att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap¹³. I uppdraget ingår att, ur ett helhetsperspektiv för öppen vetenskap, identifiera gemensamma mål och prioriteringar, kartlägga rollfördelning och ansvarsområden samt definiera behov av stöd och vägledning. En referensgrupp till uppdraget har tillsatts med representanter för Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF), forskningsfinansierare, andra relevanta organisationer och myndigheter samt forskare med expertkunskaper inom olika delar av öppen vetenskap. Riktlinjerna ska redovisas den 15 januari 2024.

I arbetet med de nationella riktlinjerna för öppen vetenskap har det blivit tydligt att en strategi bortom transformativa avtal bör linjeras med riktlinjerna så att målsättningar och prioriteringar går i takt.

Internationellt

Rådsslutsatser om vetenskaplig publicering

Under det svenska ordförandeskapet i EU 2023 var öppen vetenskap ett av de prioriterade områdena. Med anledning av detta tog Sverige initiativ till rådsslutsatser¹⁴ som adresserar utmaningar inom det nuvarande systemet för vetenskaplig publicering för att påskynda övergången

¹¹ <https://suhf.se/app/uploads/2022/07/REK-2021-1-REDIVERAD-Fardplan-for-oppen-vetenskap-SUHF-Antagen-av-SUHFs-styrelse-220630.pdf>

¹² <https://suhf.se/app/uploads/2022/07/Vagledning-for-implementering-av-fardplan-for-oppen-vetenskap-Antagen-av-SUHFs-styrelse-220630.pdf>

¹³ <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2023/02/uppdrag-att-ta-fram-nationella-riktlinjer-for-oppen-vetenskap-forlans/>

¹⁴ <https://www.consilium.europa.eu/sv/press/press-releases/2023/05/23/council-calls-for-transparent-equitable-and-open-access-to-scholarly-publications/>

till öppen vetenskap. Innehållet och formuleringen av slutsatserna förhandlades under våren 2023 mellan medlemsstaterna och antogs av Konkurrenskraftsrådet den 23 maj.

Syftet är att påskynda övergången till öppen vetenskap för att förbättra forskningens kvalitet, effektivitet och påverkan för att främja transparens, tillgång, mångfald, återanvändbarhet, reproducerbarhet och tillförlitlighet när det gäller forskningsresultat. Slutsatserna innehåller skrivningar rörande kostnader för den vetenskapliga publiceringen, rådande utmaningar inom systemet kring sakkunniggranskning av forskningspublikationer och pågående översyn av upphovsrättsliga förutsättningar.

Slutsatserna framhåller bland annat att omedelbar och obegränsad öppen tillgång till vetenskapliga publikationer med öppen licens bör vara norm och följa FAIR-principerna. Kostnader associerade med vetenskapliga publikationer ska inte belasta vare sig upphovsmän eller läsare. Man påpekar också att hänsyn bör tas till att publiceringspraxis varierar mellan olika discipliner och att öppen tillgång till böcker särskilt bör stödjas.

Vidare konstateras att kostnaderna för akademisk publicering riskerar att bli ohållbara för offentliga organisationer, och vikten av att stödja utvecklingen av icke-vinstdrivande modeller och initiativ som drivs av offentliga forskningsorganisationer framhålls.

Åtgärder gällande upphovsrätt som främjar öppen vetenskap betonas, däribland den översyn av upphovsrättsliga förutsättningar för forskning som pågår inom politiska agendan för det europeiska forskningsområdet 2022–2024. Lagstiftning på nationell nivå som säkerställer upphovspersoners rätt att omedelbart öppet tillgängliggöra sina forskningspublikationer oavsett eventuella överenskommelser med förlag, så kallade sekundära publiceringsrättigheter, välkomnas.

Slutsatserna får genomslag i Sverige bland annat genom att de kan implementeras i de ovan nämnda nationella riktlinjer för öppen vetenskap.

CoARA

Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA)¹⁵ är ett internationellt samarbete för att vägleda utvecklingen av gemensamma riktlinjer och principer för meritvärdering med det övergripande syftet att öka forskningens kvalitet. Samarbetet utgår ifrån en överenskommelse som innehåller fyra grundprinciper och sex stödprinciper som pekar ut en gemensam riktning för utveckling av sakkunniggranskning av forskning. Tanken är att CoARA ska arbeta för att förbättra forskningens kvalitet, effektivitet och genomslagskraft. Detta sker genom samarbete och kunskapsutbyte mellan medlemmarna som har skrivit under överenskommelsen¹⁶. En viktig utgångspunkt i arbetet är att hitta en balans mellan en kvalitativ bedömning som görs av experter (peer review) och en ansvarsfull användning av kvantitativa indikatorer som stöd för den bedömningen.

cOAlition S

Inom cOAlition S beslutades i slutet av 2022 om rekommendationer som koalitionen ska arbeta utifrån framöver.¹⁷ En avgörande förändring i cOAlitionS kommande strategi har skett då man nu

¹⁵ <https://coara.eu>

¹⁶ <https://coara.eu/agreement/signatories/>

¹⁷ <https://www.coalition-s.org/coalition-s-confirms-the-end-of-its-financial-support-for-open-access-publishing-under-transformative-arrangements-after-2024/>.

försökt jämka samman olika ståndpunkter inom koalitionen, där skiljelinjen handlat om huruvida transformativa avtal bör kunna tecknas även efter 2024 eller inte. Argumenten från dem som förordat ett fortsatt användande av transformativa avtal är att många länder just kommit igång med att teckna dessa, och att de alltså är ett viktigt redskap för att uppnå öppen tillgång. De som motsatt sig detta (däribland de svenska medlemmarna) har argumenterat utifrån att den omställning som transformativa avtal avsåg att innebära går för långsamt, och att tidpunkten för när transformationen ska ha skett visserligen kan flyttas om tidsramen varit för snäv, men att en skarp deadline ändå måste finnas. Konsekvensen av beslutet är alltså att olika medlemmar i cOAlitionS kan komma att hantera transformativa avtal på olika sätt efter 2024¹⁸.

USA

USA har tidigare saknat en nationell policy eller strategi för öppen tillgång eller öppen vetenskap, men under tidiga hösten 2022 lanserades ett policyprogram som syftar till att all offentligt federalt finansierad forskning ska finnas öppet tillgänglig senast 2026¹⁹. Med tanke på USA:s ställning och roll på den globala forskningsarenan kommer detta sannolikt att få betydelse för öppen tillgång även i andra delar av världen, däribland Europa.

Översyn av upphovsrätten inom EU – riktat mot öppen tillgång

Inom ramen för arbetet med det europeiska forskningsområdet (European Research Area, ERA) inleddes en översyn av de upphovsrättsliga förutsättningarna för öppen vetenskap under 2022. Detta arbete är en del av den policy-agenda som fastslogs i november 2021. Under 2022 genomfördes ett antal utredningar kring befintlig och kommande lagstiftning inom EU som kan påverka förutsättningarna för ett öppet vetenskapssystem. I mars 2023 genomförde EU-kommissionen ett antal workshoppar med flera olika aktörer där bland annat dessa utredningar presenterades och diskuterades. EU-kommissionens avsikt är att lägga fram förslag kring justeringar av en eller flera av dessa lagstiftningar för att de bättre ska främja forskning i stort och öppen vetenskap i synnerhet.

Strategier för att bibehålla upphovsrätt

Det initiativ som lanserades av cOAlition S 2020, "Rights Retention Strategy" (RRS), har fått genomslag hos ett antal lärosäten i Europa²⁰. RRS, som ingår i begreppet sekundära publiceringsrättigheter vilka tas upp i de nämnda rådsslutsatserna innebär att forskaren ska kräva att behålla rätten till den version av artikeln som efter sakkunniggranskning accepterats för publicering, "Author Accepted Manuscript". Forskaren har då rätt att omedelbart parallellpublicera den accepterade versionen av artikeln. Förlaget har fortsatt upphovsrätt till den version de publicerar efter sitt redaktionella arbete, "Version of Record". I Frankrike har samordningsorganet för öppen vetenskap publicerat en praktisk guide till forskare om hur de kan implementera RRS²¹. Än så länge har inget svenskt lärosäte utformat en policy kring detta.

¹⁸ <https://www.coalition-s.org/coalition-s-confirms-the-end-of-its-financial-support-for-open-access-publishing-under-transformative-arrangements-after-2024/>

¹⁹ <https://www.whitehouse.gov/ostp/news-updates/2022/08/25/ostp-issues-guidance-to-make-federally-funded-research-freely-available-without-delay/>

²⁰ Framför allt i Storbritannien (bl.a. University of Oxford, University of Cambridge, King's College London, University of Leeds) och Norge (Universitetet i Tromsø, Universitet i Oslo, Norges teknisk-naturvetenskapelige universitet)

²¹ <https://www.ouvirlascience.fr/the-rights-retention-strategy-users-instructions/>

Pågående utredning om upphovsrätt

I juni 2022 tillsattes en utredning om upphovsrätt (Dir. 2022:125) i syftet att åstadkomma ett tydligare och modernare regelverk för sådan användning av upphovsrättsligt skyddade verk som kan ske utan tillstånd. I uppdraget ingår att föreslå bestämmelser som säkerställer att det finns rimliga möjligheter att återge offentlig konst samt att använda verk och andra skyddade prestationer vid nyhetsrapportering och i parodisyfte. Utredaren ska föreslå de författningsändringar som behövs. Uppdraget ska redovisas den 25 november 2023.